

Morsø Kommune og Plan09

PLAN09-PROJEKTET

HELHEDER OG KOMPETENCER I DET ÅBNE LAND

DREJEBOG FOR LANDSKABSWORKSHOPS

juni 2009

Udarbejdet i juni 2009 af
NIRAS Konsulenterne
for
Morsø Kommune og
Plan09

INDHOLD

Baggrund	5
Plan09-projektet	5
Projektforløbet	5
Drejebogen	6
Teoriovervejelser	7
Metodeovervejelser	8
Workshopforløb	9
Workshop I	10
Erfaringer fra Mors - Workshop I	11
Workshop II	14
Erfaringer fra Mors - Workshop II	15
Evaluering af forløbet	18
Gode råd og anbefalinger	19

BAGGRUND

PLAN09-PROJEKTET

Morsø Kommune ønsker med Plan09-eksempelprojektet "Helheder og Kompetencer i det åbne land" at styrke planlægningen i det åbne land. Dette med udgangspunkt i og under hensyntagen til de eksisterende kvaliteter og potentialer som naturen, landskabet og kulturhistorien rummer. Projektets fokus er yderligere rettet imod udvikling inden for turisme og friluftsliv samt samspillet mellem landbrug og landskab.

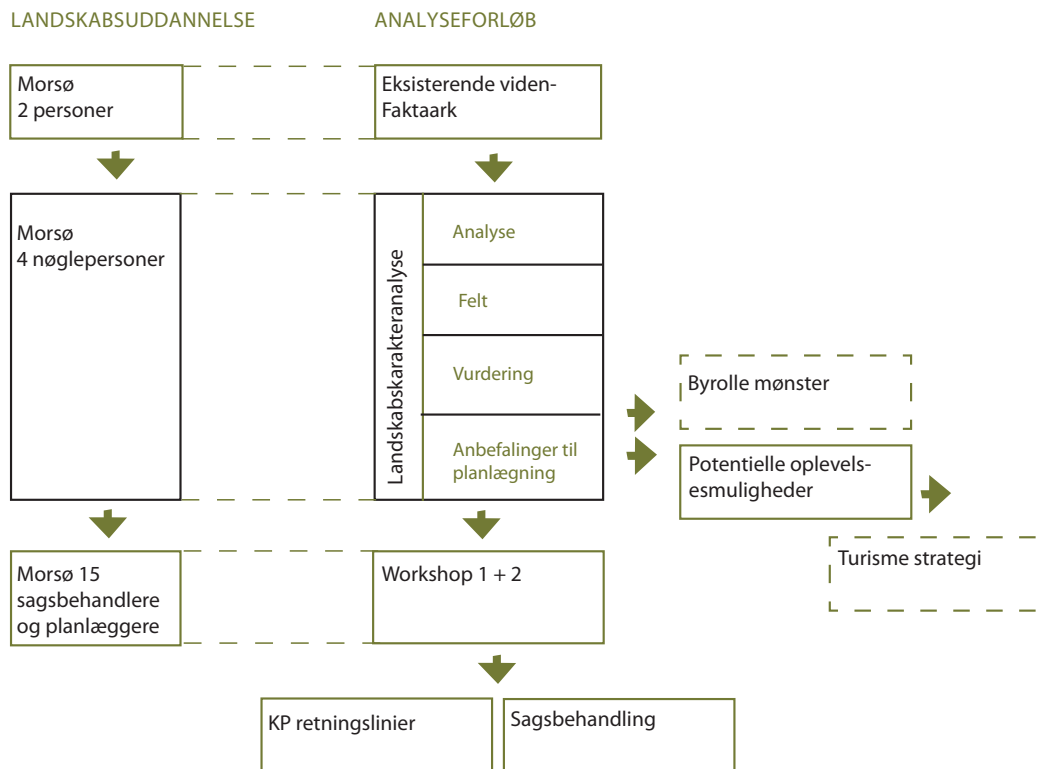
PROJEKTFORLØBET

Det samlede projektforsløb har haft til formål at skabe et nyt og opdateret grundlag for landskabsplanlægning og styrke inddragelsen af landskabet i administrationen af det åbne land i Morsø Kommune. Herunder at styrke sammenhængen fra analyse til kommuneplanens retningslinjer og videre til administrationen.

Overordnet set kan projektet betragtes som et tostrengt forløb bestående af et analyseforløb og et uddannelsesforløb, hvor landskabsuddannelsen er en integreret del af analyseforløbet – se Figur 1

Projektet er blevet rundet af med to workshops, hvor der i en bredt sammensat gruppe er defineret principper for interesseafvejning, retningslinjer og sagsbehandling.

PROJEKTINDHOLD OG -FORLØB

Figur 1. Projektindhold og – forløb i det samlede plan09 projekt.

DREJEBOGEN

Drejebogen indeholder en beskrivelse af Plan09-projektets afsluttende forløb med implementering af landskabskarakterbeskrivelserne i kommunens forvaltning. Drejebogen samler erfaringerne i en række anbefalinger til brug for Morsø Kommune i det videre arbejde med landskabskaraktermetoden i særdeleshed og kommuneplanarbejdet i almindelighed, herunder formuleringen af kommuneplanretningslinjer og sagsbehandling. Drejebogen kan dermed også være til inspiration og læring for andre kommuner.

Fokus i drejebogen er på den afsluttende del af processen: de to workshops, hvor den konkrete kobling lægges mellem analysegrundlaget, som er tilvejebragt gennem landskabskaraktermetoden, og kommuneplanens retningslinjer, som skal danne det fremtidige grundlag for administrationen af det åbne land. I dette workshopforløb har samspillet mellem analysen, kommuneplanens retningslinjer og sagsadministration været målet for det konkrete arbejde.

TEORI OVERVEJELSER

KOMMUNERNES NYE PLANLÆGGERROLLE

En særlig udfordring i forbindelse med at kommunen har overtaget myndighedsrollen og planlægningskompetencen for det åbne land fra de tidligere amter, er det spændingsfelt mellem to forskellige værdimæssige tilgange til landskabet, som kommunerne skal navigere i:

- **Praksislandskabet:** Landskabet som repræsentant for en økonomisk værdi – som dyrkningslandskab eller som (potentiel) byggegrund til erhvervsbyggeri, byudlæg, vindmøller, kultur- og fritidsanlæg, rideskoler, etc. Denne tilgang repræsenteres tydeligst ved grundejere og andre, for hvem landskabet primært har en praktisk værdi.
- **Ideallandskabet:** Landskabet som repræsentant for en egen eller fælles, samfundsmæssig værdi, som ikke umiddelbart lader sig beskrive i økonomiske termer, men som snarere tillægges værdi ud fra en idé – eller drøm – om en ønskelig idealsituation. Det kan være landskabelig og kulturhistorisk værdi, økologisk, naturmæssig og oplevelsesmæssig kvalitet. Ideallandskabet varetages primært af planmyndighederne.

Der vil ofte være en interessekonflikt mellem praksislandskabet og ideallandskabet. Tidligere var det amterne, som på sikker afstand af de lokale forhold har kunnet regulere ideallandskabet, mens kommunen har været tættere på borgerne – og dermed grundejerne – som har repræsenteret praksislandskabet. Amtenes kompetencer og myndighedsrolle er overtaget af kommunerne, men er de ambitioner, som amtet har haft som myndighed og som er kommet til udtryk dels i regionplanens målsætninger og retningslinjer, dels i den praktiske administration af det åbne land – også overtaget? Kommunerne skal i den nye situation finde sig til rette i dette spændingsfelt og skabe en balance mellem de to landskabstilgange.

Denne balancegang har ikke tidligere været relevant, og i den nye situation er der opstået et behov for et nyt fælles sprog, som kommunerne kan bruges til at beskrive og begrunde eller forklare og argumentere for netop deres ambitioner for landskabskvalitet (ideallandskabet) overfor borgerne og grundejerne (praksislandskabet). Det er ambitionen, at landskabskaraktermetoden og den tætte inddragelse af kommunens sagsbehandlere i udarbejdelsen af de retningslinjer, som skal varetage landskabsinteresserne, medvirker til at bygge denne bro mellem ideallandskabet og praksislandskabet.

METODE OVERVEJELSER

METODE

Deltagerne i de to workshops er medarbejdere i Morsø Kommune. De skal i deres daglige arbejde bruge kommuneplanen som arbejdsredskab. På den ene side besidder de en erfaring, som er væsentlig at bringe med ind i kommuneplanarbejdet, men på den anden side har de også brug for en bestemt viden for at kunne deltage i og bidrage til udarbejdelsen af kommuneplan 2009.

Erfaring viser, at tilføres denne viden i et vakuum - for eksempel en konference eller lignende - uden hensyntagen til deltagerens eksisterende praksis i jobfunktionen - er langtidsholdbarheden af den nytilførte viden begrænset. Derfor kombineres den traditionelle undervisningsform med øvelser eller forløb i de to workshops, hvor deltagerne får lejlighed til at afprøve og arbejde med den nye viden. Herved tilgodeses flere læringsstile, og resultaterne af læringsprocessen forbedres betydeligt i forhold til mere traditionelle undervisningsformer.

For yderligere at sikre, at arbejdet med landskabskaraktermetoden og kommuneplanens retningslinjer forankres i den daglige praksis, er der valgt at arbejde med konkrete, lokale cases, som bearbejdes i teams med kolleger og med brug af den teori og de metoder og værktøjer, som bliver introduceret. Herved trænes ikke blot den nye viden og brugen af den, men også samarbejdet omkring sagsbehandlingen. Dermed bliver løsningen af opgaverne på de to workshops i sig selv til en drejebog for og en pilottest af, hvordan behandlingen af lignende opgaver i fremtiden håndteres.

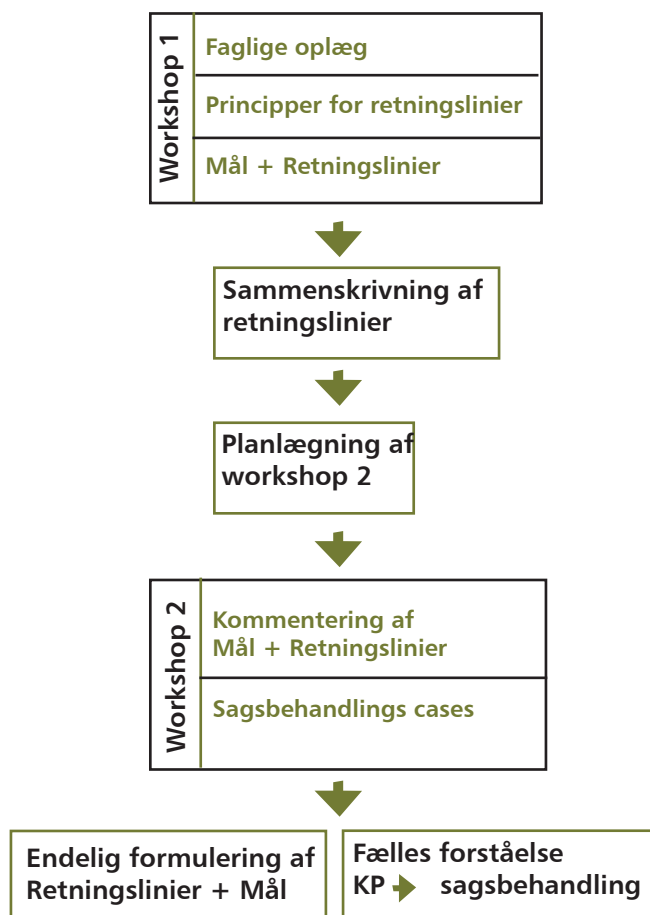
En vigtig pointe med de to workshops var at sikre at de 4 personer der havde gennemgået landskabsuddannelsen i projektføreløbet fik mulighed for at brede denne viden ud til en større kreds. Denne vidensdeling sikrer at der på sigt er en større kreds der har en fælles forståelse og et fælles sprog til at diskutere landskab og landskabsudvikling ud fra. Herved forankres den opnåede viden i forvaltningen.

WORKSHOPFORLØB

Landskabsuddannelsen og workshopforløbet har til formål at styrke inddragelsen af landskabsinteressen i kommunens planlægning og administration. Dels ved at skabe forståelse for og ejerskab til landskabsanalysearbejdet dels ved at skabe en sammenhæng fra det gennemførte landskabsanalysearbejde til kommuneplanens retningslinjer, som er logisk og brugbar for kommunens medarbejdere i deres daglige administrative arbejde. Workshopforløbet fokuserer på at styrke medarbejdernes landskabelige forståelse og inddragelse af de landskabelige hensyn i administrationen.

Til at opfylde dette formål er opstillet et workshopforløb bestående af to adskilte workshops. Den første fokuserer på formulering af mål og retningslinjer. Den anden fokuserer på brug af retningslinjerne og det gennemførte landskabsanalysearbejde i sagsadministrationen.

WORKSHOPINDHOLD OG -FORLØB

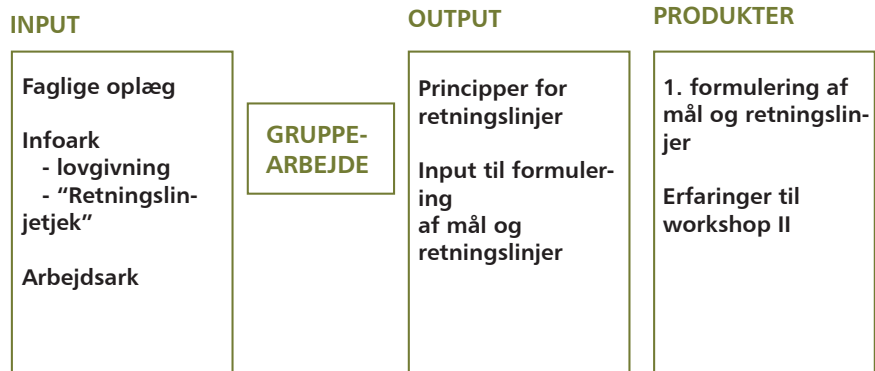

Figur 2. Workshopforløbet er opdelt i to workshops, som fokuserer dels på retningslinjer dels på sagsadministration.

WORKSHOP I

På workshop I sættes fokus på formulering af retningslinjer. Der indledes med en række faglige oplæg som definerer rammerne for de kommuneplantemaer, som dagens arbejde fokuserer på. I oplæggene redegøres for hvad det er vigtigt at retningslinjen siger noget om. Dette betragtes ud fra et fagligt synspunkt. Afhængig af den faglige sammensætning i workshopdeltagerne kan det være relevant at holde et kort oplæg om kommuneplanen generelt – hvad kan den, hvad skal den og ikke mindst hvad kan den ikke.

I gruppearbejdsdelen arbejdes dels med opstilling af principper for retningslinjer dels med egentlig formulering af retningslinjer for de udvalgte temaer. Principper for retningslinjer er et udtryk for hvad det er vigtigt for kommunens medarbejdere at retningslinjerne indeholder af information med henblik på at blive anvendelige i det daglige arbejde i kommunen. Til hjælp i dette arbejde udleveres en række infoark, der fungerer som hjælpeværktøjer i forløbet.

Figur 3, Input, output og produkter i workshop I.

ERFARINGER FRA MORS – WORKSHOP I

På Mors blev fokuseret på formuleringen af retningslinjer for natur og landskab.

Faglige oplæg

Workshopdeltagerne har mange forskellige faglige baggrunde og arbejdsmæssige erfaringer. Workshoppen blev, for at skabe et fælles grundlag for alle deltagere, indledt med en række faglige oplæg:

- **Kommuneplan og retningslinjer.** Hvad er kommuneplanen for noget, hvad siger loven, at den skal indeholde, og hvad kan den ikke indeholde? Her sættes de juridiske rammer for kommuneplanen og retningslinjernes indhold. Som grundlag for arbejdet med formulering af retningslinjer blev desuden givet et par fifs til hvad det er godt at have i tankerne når der formuleres retningslinjer – et såkaldt "servicetjek" på retningslinjen.
- **Landskabskarakteranalyse- og vurdering.** Landskabskarakterarbejds produkter og hvordan de kan bruges i planlægning og administration, blev præsenteret. Herunder hvad det især, ud fra et landskabeligt synspunkt, er vigtigt at have fokus på, når der planlægges for større ændringer og der tages stilling til ansøgninger om f.eks. udvidelse af landbrugsbyggeri eller andre ændringer i det åbne land.
- **Naturbeskyttelse.** De naturregistreringer, som er blevet gennemført i forbindelse med Plan09-projektet og som vil blive færdiggjort frem mod foråret 2009, blev præsenteret. Der blev redegjort for, hvordan disse indarbejdes i kommuneplanen og hvad det er vigtigt at der, ud fra et naturmæssigt synspunkt, bliver lagt vægt på i planlægning og administration.
- **Landbrugssagsbehandling.** Behandlingen af landbrugssager, Det blev skitseret, hvad der bliver lagt vægt på i sagsbehandlingen og hvilken viden om natur og landskab, der er behov for som grundlag for en god sagsafgørelse.

Infoark

Til hjælp i gruppearbejdet blev udleveret to infoark. Èt som indeholdt uddrag af relevant lovgivning og statslige udmeldinger og ét som rummede generelle gode råd om retningslinjers udformning og indhold.

Arbejdsark

Til brug i gruppearbejdet og som hjælp til at strukturere diskussionerne blev udarbejdet en række såkaldte arbejdsark med spørgsmål til besvarelse, som sikrede at alle grupper kom igennem alle relevante overvejelser.

Til hjælp i gruppearbejdet blev udleveret to infoark. Èt som indeholdt uddrag af relevant lovgivning og statslige udmeldinger og ét som rummede generelle gode råd om retningslinjers udformning og indhold.

1 PRINCIPPER FOR RETNINGSLINJER

SERVICETJEK PÅ RETNINGSLINJER

ER RETNINGSLINJEN...

- ... i tråd med vision, mål og strategi?
- ... klar, præcis og forståelig?
- ... operationel og administrerbar?
- ... afvejet i forhold til andre interesser?
- ... grundlag for et skøn?
- ... lovlige?

RETNINGSLINJER FOR MORS

HVAD ER DET VIGTIGT AT RETNINGSLINJERNE ...

... understøtter? ... sigter imod? ... tager højde for? ... kan bruges til?

4 BESKYT OG VEDLIGEHOLD LANDSKABET

Den lange, buede og smalle ørind er kendetegnet af et særligt landskab og natur. Det er vigtigt at sikre landskabets og naturskønhedens værdier og bevare dem for fremtiden.

De særlige landskaber er de såkaldte gamle og nye landskaber. De gamle landskaber er de landskaber, der er dannet inden 1945, og de nye landskaber er de landskaber, der er dannet efter 1945.

Med hensyn til landskabets og naturskønhedens værdier og betydning er det vigtigt at sikre landskabets og naturskønhedens værdier og bevare dem for fremtiden.

Med hensyn til landskabets og naturskønhedens værdier og betydning er det vigtigt at sikre landskabets og naturskønhedens værdier og bevare dem for fremtiden.

4 BESKYT OG VEDLIGEHOLD LANDSKABET

KOMMUNENS MÅL FOR LANDSKAB

RETNINGSLINJER

I DE LANDSKABELIGE BEVARELSSESOMRÅDER GÆLDER...

I DE LANDSKABELIGE VEDLIGEHOLDELSOMRÅDER GÆLDER...

5 NATUR

NATUREN PÅ MORS

Den lange, buede og smalle ørind er kendetegnet af et særligt landskab og natur. Det er vigtigt at sikre landskabets og naturskønhedens værdier og bevare dem for fremtiden.

De særlige landskaber er de såkaldte gamle og nye landskaber. De gamle landskaber er de landskaber, der er dannet inden 1945, og de nye landskaber er de landskaber, der er dannet efter 1945.

Med hensyn til landskabets og naturskønhedens værdier og betydning er det vigtigt at sikre landskabets og naturskønhedens værdier og bevare dem for fremtiden.

Med hensyn til landskabets og naturskønhedens værdier og betydning er det vigtigt at sikre landskabets og naturskønhedens værdier og bevare dem for fremtiden.

5 NATUR

KOMMUNENS MÅL FOR NATUR

RETNINGSLINJER

I KERNEOMRÅDERNE GÆLDER...

I DE ØKOLOGISKE FORBUDSOMRÅDER GÆLDER...

Medarbejdernes anbefalinger til retningslinjerne:

Kommunens medarbejdere havde en række anbefalinger til hvordan retningslinjerne skal udformes.

Der var enighed om at retningslinjerne tydeligt skal afspejle kommunens strategi og vision, og retningslinjerne skal understøtte de konkrete mål og værdigrundlaget for kommunen. Der skal være en klar og logisk sammenhæng fra vision og strategi over retningslinjen til sagsbehandlingen. Bl.a. skal vision og strategi vedrørende friluftsliv, turisme og bosætning understøttes.

Retningslinjerne skal være operationelle – baseret på en objektiv kortlægning og koble tydeligt til denne.

Yderligere skal de være administrerbare, hvilket f.eks. kan sikres ved henvisning til det bagvedliggende analyse og vurderingsarbejde.

Det er vigtigt at de understøtter de særlige landskabelige karakteristika for Mors – bakkelandskaberne, dalstrøgene, kystlandskaberne, så disse beskyttes.

I forhold til dialogen med borgerne, skal retningslinjerne være forståelige og give mening.

Retningslinjerne skal tage højde for at de ikke altid er afvejede i forhold til alle temaer, og så skal de være lovlige.

Målet er at de skal kunne bruges i hele spændet fra planlægning til sagsbehandling.

Hvor der er klare beskyttelseshensyn, skal retningslinjerne være klare og skarpt formuleret. Således skal det være tydeligt, hvad man må indenfor et givet område. Løse formuleringer, som indeholder 'bør', 'tilstræbe' etc. skal undgås.

Det understreges, at det er vigtigt, at politikerne erkender konsekvenserne, at de prioriterer og træffer valg, og at der dermed etableres et politisk ejerskab til retningslinjerne.

WORKSHOP II

Workshop II indledes med kommentering og diskussion af de konkrete formuleringer af mål og retningslinjer, som udsprang af workshop I.

Efterfølgende, i gruppearbejdet, fokuseres på anvendelsen af retningslinjerne og de bagvedliggende analyser i sagsbehandlingen. Der arbejdes med konkrete sager, fra kommunens administration. Disse sager behandles med udgangspunkt i de formulerede retningslinjer og de bagvedliggende analyser.

På baggrund af erfaringerne med brugen af retningslinjerne i workshoppenes sagsbehandling justeres retningslinjerne, i det omfang der er behov for det.

INPUT

1. formulering af mål og retningslinjer

Konkrete sager
- byggesag
- landbrugssag

Infoark
- Landskabstjekliste
- LK analyser
- Lovgivning

GRUPPE- ARBEJDE

OUTPUT

Input til justering af retningslinjer

Fælles forståelse for håndtering af landskab i sagsbehandlingen

PRODUKTER

Endelig formulering af mål og retningslinjer

Evaluering af workshopforløb

Figur 4, Input, output og produkter i workshop II.

Arbejdsark

Arbejdsark, som indeholder præsentation af de enkelte sager og spørgsmål til delovervejelser på vejen mod sagsafgørelsen.

1A UDVIDELSE AF KVÆGBEDRIFT

DET ANSØGTE BYGGERI

En landmand ønsker at udvide sin kvægbedrift med et stalldanlæg på ca. 2800 m² (35 x 80 m) og en malleanstalt på 1100 m² (20 x 55 m). Anlægget vil samlet optage et areal på 85 x 70 m. Deudover skal der opføres en ny gylletank på 4000 m² med en diameter på 75 m, og der skal udvides med et fag kærøse til 4 (1 dag er der 3).

De nye bygninger ønskes placeret ca. 30 m syd for det eksisterende, hvorved de kommer til at ligge væsentligt højere end det oprindelige. Eventuelle senere udvidelser (stadig end) vil kunne udarbejdes i planen. Gylletanken vil blive placeret umiddelbart bagved det nye anlæg, mens kærøsen lægges ved siden af de eksisterende i tilknytning til den oprindelige gylt.

På sigt er det landmandens ønske at flytte hele ejendommens inklusiv stuehus til den nye placering, men da flytningen er en langsigtet plan, er der behov for, at udvidelsen fungerer med det eksisterende.

Stalden bliver 11 m høj i ksp, men der vil blive gravet af, så den kommer til at ligge et par meter lavere end den nuværende kærøse. Væggen vil fremstå i rødt tegl, plader og "gardiner". Landmanden oplyser, at den kunstige belysning vil blive slået fra efter aftefnalkningen ved 17-tiden.

Landmanden vil etablere beplantning omkring byggeriet, og ønsker at den skal bestå af alletræer, og behovet for naturlig ventilation i stalden. Omkring kærøsen vil der blive etableret et hegplantlæg.

PLANOS
NIRAS
INDSUGLÆT

2A TILBYGNING TIL EKISTERENDE ERHVERV

NATUR

Det er kommunens mål at:

- Fremme biologisk mangfoldighed ved at planlægge for naturområders bevarelse og kvalitet.
- Skabe økologisk sammenhæng mellem eksisterende naturområder.
- Skabe mulighed for at naturens kvaliteter styrkes i de eksisterende naturområder og skabe plads til mere ny natur.
- Sikre plads til natur i landbrugslandet.
- Udarbejde en naturvareteplan.

RETNINGSLINJER

Kerneområder

- I kerneområderne må kun ske forandringer, som forbedrer naturtilstanden. Indgreb, som forbedrer almenhedens muligheder for at opleve naturen kan dog finde sted såfremt påvirkningen ikke påvirker naturtilstanden i negativ retning.
- Anlægsarbejder og byggeri må ikke placeres i kerneområderne eller i tilknytning til disse, hvis det medfører en forringelse af de naturmæssige værdier, der ligger til grund for udpegningen.
- De naturmæssige kvaliteter skal udvikles og understøttes.

Økologiske forbindelser

- I og i tilknytning til de økologiske forbindelser må ikke etableres nye anlæg eller nyt byggeri, som reducerer områdernes kvalitet som økologisk spredningskorridor eller som hindrer at potentielle naturkvaliteter kan styrkes.
- Nettet af økologiske forbindelser skal udbygges for at forbedre levesteder og spredningsmuligheder for dyr og planter.

Naturen i øvrige naturen / landbrugslandet

- Minde og indføre betagende naturområder kan kun laves efter, hvis det sker som led i et projekt, der ud fra en samlet betragtning er fordelagtig for naturen.
- Anlægsarbejder og byggeri må ikke placeres eller udføres således at det i væsentlig grad forringer de naturmæssige værdier i området.
- Naturindholdet i landbrugslandskabet skal styrkes.

PLANOS
NIRAS
INDSUGLÆT

Opsamling workshop II

De to cases blev afsluttet af en fælles opsamling, hvor der blev evalueret på mulighederne for at bruge landskabskarakterbeskrivelserne og de nye mål og retningslinjer i en praktisk situation.

Generelt var oplevelsen, at det nye udpegningsgrundlag er en hjælp i sagsbehandlingen og at det udgør et forbedret bedømmelsesgrundlag og kan fungere som argumentation i de enkelte sager. I den praktiske brug er det vigtigt, at landskabskarakterbeskrivelserne indgår i - eller kan tilgås direkte fra - den digitale kommuneplan. Desuden skal det i redegørelsen til retningslinjerne gøres klart, at landskabskaraktervurderingen ligger til baggrund for udpegningen, og at den skal danne udgangspunkt for sagsbehandlingen.

En væsentlig udfordring i prioriteringen af landskabsinteresserne i administrationen af det åbne land er imidlertid usikkerheden om, hvorvidt der også er politisk opbakning til at prioritere landskabet over enkeltsager. Samtidig udgør landskabskarakterbeskrivelserne dog et redskab, som kan benyttes til - overfor både initiativtagere og politikere - at gøre klart, at landskabsinteresserne faktisk er ret velbeskrevne, og at der ikke er frit spil i det åbne land. Det vil derfor være vigtigt at bringe politikerne på banen hurtigt, og allerede i forbindelse med behandlingen af kommuneplanen at få en tydelig afklaring af den politiske vilje til at bruge analysearbejdet kritisk og fremadrettet i sagsbehandlingen.

EVALUERING AF FORLØBET

Workshopforløbet som helhed

Formålet med workshopforløbet er - med deltagelse af de af kommunens medarbejdere, som i praksis vil komme til at administrere kommuneplanens retningslinjer for det åbne land - at definere principper for interesseafvejning i det åbne land, formulere kommuneplanens retningslinjer for det åbne land samt diskutere principper for inddragelse af det åbne lands kvaliteter i sagsbehandlingen. Målet med inddragelsen af medarbejderne er at skabe en fælles forståelse for kommuneplanens retningslinjer og det bagvedliggende analysearbejde og derigennem sikre kvaliteten af og sammenhængen mellem analyse, retningslinjer, sagsadministration og den gode sagsafgørelse.

Holder vi erfaringerne op mod formålet, har workshopforløbet været en stor succes. Set fra arrangørernes side, men også fra deltageres synsvinkel.

Om processen har haft positiv indflydelse på kvaliteten af kommuneplanens retningslinjer er endnu vanskeligt at vurdere. Indholdsmæssigt kan ændringerne af målsætningernes og retningslinjernes ordlyd i forhold til regionplanen synes begrænsede. Men forståelses- og ejerskabsmæssigt har processen været meget udbytterig. Kernen i øvelsen har ikke i sig selv været at formulere radikalt nyskabende retningslinjer, men i højere grad at få indlejret landskabskarakteranalyserne som udpegnings- og arbejdsgrundlag i kommuneplanen. I den sammenhæng repræsenterede øvelsen indholdsmæssigt snarere en kvalificering og kvalitetssikring, af retningslinjerne for det åbne land i forhold til det fornyede udpegningsgrundlag, end en egentlig nyformulering. I det arbejde har de to workshops i høj grad medvirket til at modne den kommunale organisation. I forhold til planlægning såvel som sagsbehandling.

De langsigtede effekter af workshopforløbet må tiden vise. Nu og her kan vi konstatere, at de to workshops dels har medvirket til en betydelig bevidstgørelse blandt kommunens medarbejdere om det åbne lands planlægning generelt, dels har medvirket til en hurtig og ret dybdegående kvalificering og kvalitetssikring af retningslinjerne for det åbne land – og dermed en bedre kommuneplan. Deltagerne har generelt udtrykt tilfredshed med de to workshops. De væsentligste pointer er, at workshopforløbet har bidraget til:

- en (øget) forståelse for arbejdet med kommuneplanen og for formuleringen og brugen af retningslinjer.
- at styrke et mere overordnet syn på natur og landskab - har givet forståelse for de overordnede sammenhænge.

GODE RÅD OG ANBEFALINGER

- Sørg for balance og afveksling mellem oplæg, gruppearbejdsperioder og opsamling i plenum.
- Sørg for en skarp styring af tid, hyppige opsamlinger og korte seancer.
- Det er vigtigt at samles om workshoparbejdet i en forpligtende form, gerne 'ude af huset', så dagen ikke blot bliver 'another day at the office', men en særlig begivenhed, der kan refereres til selvstændigt.
- Sørg for et godt, informativt og overskueligt arbejdsmateriale – uden alt for meget tekst.
- Giv en oversigtelig præsentation af kravene til og indholdet af en kommuneplan. Herunder hvad retningslinjer er. Det er meget nyttig i det videre arbejde med mål og retningslinjer, idet det giver overblik over rammerne for kommuneplanlægningen i sin helhed.
- At skabe retningslinjer for en hel kommune ad gangen kan være abstrakt. Det er en mulighed at tage udgangspunkt i et mindre geografisk område og her formulere retningslinjer, og derefter gøre retningslinjen overordnet. Herefter kan retningslinjen efterprøves på konkrete sager og efterfølgende rettes til.